

Svobodová, Iva

### **Mikrolingvistické vlastnosti členu**

In: Svobodová, Iva. *Stylisticko-pragmatické faktory použití členu v současné portugalštině*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2010, pp. 35-46

ISBN 9788021051812

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124090>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

## MIKROLINGVISTICKÉ VLASTNOSTI ČLENU

Člen je v mluvnici chápán jako morfologický prvek vyjadřující gramatickou kategorii determinace. Jako takový má určitou podobu, psanou i zvukovou. V obou kódech má určitý způsob použití, neutrální a specifický.

Členy jsou synsémantická slova, která nemají schopnost samostatné existence, ale významově určují či specifikují význam podstatného jména. Existuje člen určitý (artigo definido), člen neurčitý (artigo indefinido) a člen nulový (artigo zero).

Určitý člen má v jednotném čísle mužského rodu tvar “o” a ženského rodu tvar “a”, v množném čísle jsou pak jeho tvary v mužském rodě “os” a v ženském rodě “as”. Určitý člen zajistí, že participienti dialogu, budou mít stejnou představu o významu podstatného jména. Jedná se totiž o konkrétní, určité podstatné jméno.

Neurčitý člen má v jednotném čísle mužského rodu tvar “um” a ženského rodu tvar “uma”, pakliže můžeme hovořit o možnosti existence neurčitého členu v množném čísle, jeho tvary jsou “uns” a “umas”. Neurčitý člen vyjadřuje, že se nejedná o žádnou konkrétní věc, a tedy není potřeba, aby představa v mysli mluvčího byla totožná s představou v mysli posluchače.

V některých případech používáme tzv. nulový člen, což znamená, že před podstatným jménem člen není. Toto „vynechání“ členu má však svůj účel a také nějak určuje podstatné jméno.

Význam členu je velmi důležitý pro docílení srozumitelnosti a jednoznačnosti výpovědi.

Nejdříve pojednáme o rovině foneticko-fonologické, následně pak o rovině morfologické, v souladu s vertikálním rozvrstvením jazyka a se strukturálním charakterem naší práce.

## 3.1 Foneticko-fonologická specifika členu

### 3.1.1 Člen určitý a neurčitý v jednotném čísle

Naším cílem v této části nebude zkoumání fonologicky relevantních příznaků v systémové rovině, či diferenčních příznaků v rámci jednotlivých opozic, přestože bychom se mohli domnívat, že v rámci fonetické realizace členu stojí v opozici jednotlivé kvalitativní stupně fonému „a“. Naše metody a domněnky o výslovnosti samohlásky v členu budou založeny ne na exaktním měření, ale na sluchovém vjemu, který nám poslouží jako jediný prostředek k posouzení stylistické příznakovosti, související s vnějšími jazykovými faktory. K tomu, abychom mohli určit s přesností stylistickou hodnotu členu v tomto jazykovém plánu, by bylo zapotřebí použít exaktních měřících přístrojů. Ty však nemáme k dispozici a proto budeme koncipovat tuto část spíše jako stimul k dalšímu zkoumání, jako návrh na další možné přístupy zkoumání realizačních variant členu v evropské portugalskétině.

V této části určené foneticko-fonologickým vlastnostem realizace fonémů, z nichž se člen skládá, budeme vycházet ze souboru relevantních rysů artikulačně-akustických, které jsou vnímány jako standardní, a budeme se snažit vyhledat možné další stylisticky aktivní foneticko-fonologické vlastnosti. K tomuto kroku nás přivádí skutečnost, že výběr a osobitá realizace zvukových prostředků hláskových (a také suprasegmentálních, tedy prostředků parajazykových) se mohou podílet na vytváření individuálního stylu.

Mezi faktory<sup>1</sup>, které se podílejí na individualitě promluvy, patří individuální návyky tempa a rytmu řeči, délky pauz, hlasitost, kterou lze regulovat podle místa a situace, v níž se nacházíme, intonační kontury, melodie, které vyjadřují různé významy ilokuční, ale i postojové a emocionální. Individuální realizace také spočívá v emfázi, tedy „...v tom, jak některé zvukové rysy našeho projevu nabývají na intenzitě, jestliže něco chceme zvlášť zdůraznit, popřít, odmítnout, apod.“<sup>2</sup>

Také Cressot připomíná ve své práci mezi jinými suprasegmentálními faktory, které stylizují portugalský mluvený text, zejména intonaci, kterou lze využít v mluveném jazyce a která dodává výpovědi velmi důležitou stylistickou hodnotu, a také dikci, tedy způsob mluvy či výslovnosti:

„Uma dicção certa constitui a resultante de todos estes factos: articulação clara, velocidade adequada, acento emotivo e intelectual criteriosamente destacados, entoação própria à exteriorização dos cambiantes de pensamentos...a dicção modifica-se consoante as circunstâncias, o meio, o género, etc. Que os versos não se dizem como a prosa; que uma tragédia não se debita como uma comédia, nem um discurso académico como uma simples conversa; que o número de ouvintes também entra em linha de conta e que, se podemos dizer que o teatro tem a sua óptica, tanto os géneros como as circunstâncias, requerem, por seu lado, a acústica que lhes é própria“<sup>3</sup>

1 Hofmanová, Jana (1997:17).

2 Tamtéž.

3 Cressot, Marcel (1947:45).

[Dikce je výsledkem následujících jevů: jasná výslovnost, adekvátní rychlost promluvy, citový a logický jasně zvýrazněný přízvuk, intonace odpovídající jednotlivým myšlenkám (...) dikce se mění podle okolností, komunikačního kanálu či žánru, apod. Poezie není psána stejně jako próza, tragédie není komedie, akademický projev není stejný jako obyčejná konverzace; mimo jiné je také brán v potaz počet posluchačů, stejně jako v divadle, které má svou podobu a kde jednotlivé žánry a okolnosti vyžadují správnou akustiku.]

Protože se parajazykové suprasegmentální prostředky mohou realizovat jen v jazyce mluveném, budeme je sledovat v autentických textech mluvené portugalské (Documentos autênticos da língua falada, CD) a v dostupných masmediích.<sup>4</sup> Tyto zdroje obsahující mluvenou interakci nám totiž zaručí vyhledání takových stylistických výslovnostních variant členu, které budou reflektovat jazyk mluvený, pro nějž je často charakteristická spontánnost a nepřipravenost.

„Mluvená interakce je silně vázána na přímý, bezprostřední kontakt partnerů, na jejich vzájemné vztahy, na bezprostřední následnost či spíše simultánnost produkce a recepce v čase, na situaci a často přímo na společenskou činnost partnerů“<sup>5</sup>,

což jsou vlastnosti představující tzv. „pragmatické složky“ komunikace spočívající ve vyjádření subjektivního či emotivního postoje ke skutečnosti.

Náš názor se tedy opírá o pečlivé sledování mluveného textu, protože v něm lze využívat různých prozodických prostředků řeči.

„Zatímco psaný projev je vždy potenciálně celonárodní, omezeně kontaktní a nadgenerační, pak mluvený projev patří sféře soukromé, lokální a maximálně regionální.“<sup>6</sup>

Mluvenost a psanost jsou v českém kontextu chápány jako takoví stylovní činitelé, kteří mají na uspořádání jazykových prostředků pro dosažení určitého zamýšleného komunikačního cíle velký vliv. A tento názor, že mluvený jazyk zabarvuje výpověď určitým stylem, potvrzuje také Marcel Cressot ve svém díle *Estilo e as suas técnicas*, kde přisuzuje například různé rychlosti promluvy cíl mluvčího vyjádřit ve větší či menší míře své emoce, odpoutat pozornost od určité informace, tématu, apod. Rychlou mluvou lze například vyjádřit intenzitu svých emocí, pomalou a pečlivou výslovností pak přispíváme k určité oficialitě a slavnosti projevu, někdy také k vágnosti promluvy. Často se také stává, že ve větě vyslovené jednotnou rychlostí se mohou zpomalěji vyslovit ta slova, která jsou nositelem určitých významnějších informací, což je velmi častý jev například v publicistickém stylu (televizní zprávy, apod.).

„Um débito rápido, que mal deixa o locutor respirar ou o interlocutor coordenar ideias, poderá ser indício de uma forte emoção; poderá corresponder a um desejo de escamotear, de marcar o pouco interesse que se dá ou se finge dar ao assunto....Um débito lento, com-

4 RTPI – televizní noviny, politické debaty.

5 Hofmanová, Jana (1997:77).

6 Krčmová, Marie: in Příznakovost a její specifika v morfologii. LINGUISTICA ONLINE.zář, 2005.

binado com uma articulação martelada, entrecortada por pausas, equivale a uma intenção insistente, com uma certa solenidade, oportuna ou não. No entanto, a velocidade poderá variar dentro da mesma frase, o que permite, por um jogo de oposições destacar certos factos.“<sup>7</sup>

[Rychlý spád řeči, který sotva umožní mluvčímu se nadechnout či posluchači uspořádat myšlenky, může být signálem silných emocí; může odpovídat cíli zmařit výpověď, či vyjádřit nebo simulovat malý zájem o danou věc (...) Pomalý spád řeči spojený s pečlivou výslovností přerušenu pauzami pak odpovídá záměru naléhat, s určitou ať už vhodnou či nevhodnou důstojností. Na druhou stranu se rychlost může uvnitř věty měnit, což umožňuje na základě opozice vyzdvihnout některé údaje.]

Stylisticky aktivními hodnotami členu v této rovině budeme rozumět takové expresivní hodnoty, které v textu psaném nejsou viditelné a které představují výslovnostní varianty, které mohou korespondovat s vyjádřením pragmatických složek ať už individuální, či nadindividuální povahy. Například intenzivní zvýraznění členu může implikovat určitý psychický afekt či někdy s ním spojený větší důraz kladený na význam následujícího substantiva. Jeho opakovaná následná realizace v podobě členu je známkou spontánnosti a nepřipravenosti mluveného jazyka, jíž odpovídá konverzační pauza. Takový úzus je téměř nemožný v mluveném jazyce připraveném, jako je například slavnostní proslov, televizní noviny, reportáže apod., a už vůbec se s ním nelze setkat v jazyce psaném:

*Na sua opinião, os, os homens não necessitam usar os produtos de beleza....<sup>8</sup>*  
(Podle jeho názoru ... (hmm) muži nemusí používat kosmetické přípravky.)

*Olhe o, tenho a impressão que o primeiro é o factor económico...<sup>9</sup>*  
(Podívejte, (hmm), já mám dojem, že ekonomický faktor je ten hlavní.)

*Interessam-se mais pelo, pelo outro....<sup>10</sup>*  
(Více se zajímají... (hmm) jeden o druhého.)

*Se todos se reunissem e fossem [homoge...] uma, uma educação homogénea, mas não...<sup>11</sup>*  
(Kdyby všichni byli... (hmm) stejně vzdělaní, pak by ne....)

Při zkoumání zvukových realizací členu v portugalštině vycházejme ze standardní foneticko-fonologické charakteristiky současné portugalštiny, která je podrobně a synteticky popsána v jediném díle pojednávajícím o portugalské fonetice a fonologii dostupném v jazyce českém, a to v díle Jaromíra Tláškala *Fonetika a fonologie evropské portugalštiny*. V rámci nich pak budeme vyhledávat různé výslovnostní varianty.

7 Cressot, Marcel (1947:42-43).

8 CD-PF; Bom senso e bom rosto.

9 CD -PF: Bom senso e bom rosto.

10 Tamtéž.

11 CD-PF: A juventude ontem e hoje.

Standardní fonetickou realizací nepřízvučných samohlásek ve členu určitém a neurčitěm ženského rodu „a, uma“ je výslovnost střední středové samohlásky a [α]; [´umα]. Tato výslovnost bude pro nás představovat výchozí hodnotu. V případě navazování však samohláska „a“ vykazuje specifickou výslovnost. Navazování budeme považovat za výchozí suprasegmentální jev při zjišťování zvláštností, a to jak na švu mezi dvěma slovy vykazujícími dvě stejné nepřízvučné samohlásky [α+α], typu „a anatomia“, tak na švu slov vykazujícím dvě samohlásky odlišné, to jak v případě členu určitého, tak neurčitého v ženském rodě [α+V; ´umα+V], typu „a estrela“, „uma estrela“.

Ke specifikům realizace členu tedy můžeme řadit následující vlastnosti:

1. Určitého specifika nabírá výslovnost členu ve sloučení dvou středních středových „a“, tedy [α+α], kdy „kombinací dvou nepřízvučných středních středových samohlásek vzniká realizace jednoho středního nízkého [a]“<sup>12</sup>. K tomu dochází například v případě nepečlivosti a rychlého tempa promluvy. Samohláska se tedy ve své konečné realizaci posune na vertikální ose o dva kvalitativní stupně níže.

V případě, že je možný takový kvalitativní posun v realizaci *a*, logicky bychom se mohli domnívat, že k témuž kvalitativnímu posunu realizace fonému dochází v mluvenosti také tehdy, když se nejedná o navazování a kdy se vyskytne mezi členem a k němu připojeným podstatným jménem větší pauza. Například ve větě „Vais com a Magdalena“ (Půjdeš s Magdalenou) můžeme zdůraznit význam dané osoby tím, že vytvoříme viditelnou pauzu mezi členem a křestním jménem a člen vyslovíme s větším důrazem [ʔa maða ´lena x amaða ´lena]. V takovém případě, kdy bychom vytvořili větší pauzu mezi členem a následujícím podstatným jménem, bychom mohli implicitně vyjádřit také jiný význam. (například: Půjdeš s Magdalenou a s nikým jiným nepůjdeš). Zůstává otázkou, zda lze zdůraznění intenzity samohlásky spojit také se změnou stupně otevřenosti samohlásky či zda souvisí pouze s její intenzitou. K takovému zamýšlení nás totiž může zavést teorie o změně kvality samohlásky spojené s logickým a emotivním větňým přízvukem. J. Tláškal hovoří v dané souvislosti o tzv. prominenci v případě větňého přízvuku, který „mluvčí využívá při výstavbě výpovědi a v konkrétním textu jeho pomocí zdůrazňuje zvolené slovo nebo tvar“<sup>13</sup>. Podle záměru, s jakým mluví dané slovo zvýrazní, dělí prominenci na citovou či logickou, kdy emotivní přízvuk vyjadřuje subjektivní postoj autora, logický přízvuk pak pomáhá při kontextové interpretaci výpovědi.

„Logický přízvuk se projevuje hlavně umocněním intenzity zdůrazněného vokálu, ale i nárůstem jeho kvantity a výšky“ a emotivní přízvuk se projevuje „především zvýrazněným trváním a výškou dané samohlásky při její zvýšené intenzitě.“<sup>14</sup>

Zdůrazněnou výslovností členu ve větě se tedy zesiluje význam nejen jeho, ale také a především následujícího podstatného jména. Zdůraznění se děje pomocí zvýšení intenzity, zvýšení trvání a výšky. Protože výchozí, standardní zvukovou vlastností určitého členu je to, že patří mezi jednoslabičná nepřízvučná slova, pak jeho intenzivnější zdůraznění ve větě bychom mohli charakterizovat jako stylově aktivní. Dokázání takového

12 Tláškal, Jaromír (2006:120).

13 Tláškal, Jaromír (2006:242).

14 Tamtéž.

jevu, kdy nepřízvučné jednoslabičné slovo je realizováno jako přízvučné, pro nás však zůstává neobjektivní. Zatím však můžeme vycházet z názoru, který se ve stylistikách jazyka portugalského často objevuje. Geraldo Mattos například v *Gramática Construtural da Língua Portuguesa* v kapitole věnované lexikální stylistice přiznává stylistickou hodnotu některým fonémům.

2. Realizaci členu může ovlivnit také větší rychlost a nedbalost výslovnosti zapříčiněná různými důvody, a to i v případě, že slovo navazující na člen obsahuje první samohlásku přízvučnou. Tláškal tyto situace charakterizuje jako méně pevná spojení:

„Při pečlivé výslovnosti, a není-li nepřízvučný vokál vysoký, realizuje se hiát, kdežto při rychlé promluvě a méně dbalé výslovnosti dochází k elipse nepřízvučného vokálu.“<sup>15</sup>

Podle tohoto tvrzení bychom mohli realizovat spojení dvěma způsoby: a Ana, [´Anα] x [α´Anα]; uma área [um´area] x [umα´area], para a Eva – [pr´Eva] x [´para´α´Eva]. Tomuto jevu, nazývanému také synereze, jsou přisuzovány i stylistické vlastnosti ve verši:

„...A sínereze diminui o número de sílabas do alinhamento da cláusula e, introduzindo numerosos ditongos, empresta ao verso maior energia e rigidez principalmente para robustecer o efeito auditivo das consoantes.“<sup>16</sup>

[Synereze snižuje počet slabik ve slově a vznikem četných diftongů je verši dána větší energie a tvrdost, a to především v důsledku zesílení auditivního efektu souhlásek.]

Opačným jevem je pak diereze, kdy diftong se realizuje jako hiát:

„A diérese equivale ao aumento de sílabas do alinhamento e sugere suavidade e maciez“<sup>17</sup>

[Diereze je zvýšení slabik ve slově a indikuje jemnost a měkkost....]

4. Také člen neurčitý „um, uma“ může vykazovat podobné vlastnosti. Jeho první samohláska se sice realizuje jako přízvučné [u], avšak druhá samohláska se při navazování slov může také kvalitativně či intenzitou změnit. Tato otázka zde zůstane, stejně jako v případě určitého členu, opět nezodpovězena. U výslovnosti neurčitého členu mužského rodu mohla dojít pouze k dvěma individuálním variantám [ũ, ũη], avšak nebylo by zcela objektivní tyto varianty přisuzovat stylistickým faktorům.

15 Tláškal, Jaromír (2006:120).

16 Back, Eurico a Matos, Geraldo (1972:750).

17 Tamtéž.

### 3.1.2 Člen určitý a neurčitý v množném čísle

Pro izolovanou výslovnost členu v množném čísle je charakteristická realizace palatální frikativy (š) [uš, αš, ůš, umaš]. V případě navazování a vázání však opět dochází ke změně jeho výslovnosti a ta přechází z palatální frikativy k alveolárně-frikativní podobě [z]: *os adolescentes* [´uzαduleš´sentš], *umas amigas*, [´umaz´amigaš].

Vázání a navazování bychom mohli definovat pro jeho frekvenci jako jev stylisticky pasivní, neutrální: v současné portugalštině jde o jev běžný, má univerzálnější použití oproti opozičnímu případu, kdy se vyslovují slova odděleně. Proto můžeme vnímat jakožto individuální variantu pravý opak výslovnosti – tedy v našem případě se bude jednat o realizaci „s“ jakožto palatální frikativy [š] v případě navazování, čímž se dostáváme opět k problému výskytu pauzy mezi členem a substantivem. Přestože se může objevit tato výslovnostní varianta charakterizující individuální výslovnostní rys i v případě nulové pauzy, pak jako stylisticky aktivní můžeme vnímat tento rys právě ve spojení s logickou nebo citovou pauzou mezi slovy, s rychlým či pomalým tempem promluvy ovlivňujícím délku přízvukového taktu.

Tedy univerzálním a také neutrálním jevem je velmi nevýrazná výslovnost členu. K pragmatickému efektu zvukové stránky členu pak dochází v určitých momentech promluvy, kdy jeho zvukovým zdůrazněním může být zdůrazněn význam ne jeho samotného, ale následujícího slova.

## 3.2 Morfologická specifika členu

### 3.2.1 Morfologické vlastnosti členu a jeho historický vývoj

V současné portugalštině je morfologický význam členu v systémové rovině nepochybně spjat s jeho schopností podílet se na flexi jmenné; například může indikovat rod a číslo uniformních podstatných jmen a vyjadřuje morfologickou kategorii determinace. Je také morfologicky významný z toho důvodu, že se může spolupodílet na derivačních procesech spočívajících v substantivizaci jiných slovních druhů a to antepozicí k jinému slovnímu druhu, což je morfologická vlastnost členu, která neprobíhá za každých okolností stejně v jazyce mluveném a psaném.

Původní tvar určitého členu lze nalézt v akuzativních latinských tvarech osobních zájmen *illum*, *illum*, *illos*, *illas*. Tato slova byla nepřívzvučná a ztratila svou první slabiku v lidové latině, a proto se z nich vyvinuly tvary *lo*, *la*, *los*, *las*.

Vývoj počáteční souhlásky *-l* pak byl předurčen hláskovým okolím. Tím mohlo být a) samohláska, b) „r“ nebo „s“ a c) konsonantické „n“. Souhláskové okolí se dále asimilovalo na *l*. Proto se většinou toto *-l* ocitalo v intervokální pozici a podle pravidel týkajících se zániku této likvidy v intervokální pozici byly pak výsledné tvary členu *o*, *a*, *os*, *as*: *\*vejos-livros* > *vejo os livros*; *\*a-lo* > *ao*; *\*de-lo* > *de-o*; *\*toda-la casa* > *toda a casa*.



Ve slovech končících na *r*, *s*, docházelo k asimilaci těchto koncových souhlásek, přičemž bylo výsledkem zdvojené *ll* /tzv. “*l longo*“/, které se následně zjednodušilo. Tato pozice členu byla častá po infinitivech, po předložkách končících na *r*, po slovesech ve tvaru druhé osoby jednotného čísla a první a druhé osoby množného čísla, dále po participiích v množném čísle, po slovech *ambos*, *ambas*, po plurálních tvaru neurčité číslovky *todo*, po slovech *des*, *mais*, *tras*, *pois*, apod. „...*todoslos dias, vistelas iuras, tomalla paz e a comunhom*“.<sup>18</sup>

Po předložce končící na *-n* se likvida *l* asimilovala na *n*, které se zdvojilo a následně zjednodušilo: \**en-lo* > *enno* \* *ēno*, kdy *n* nazalizovalo předchozí samohlásku. V tomto případě šlo o progresivní asimilaci, a to proto, že *n*, které bylo součástí předložky, bylo důležitější pro pochopení významu věty, než *l*, které bylo součástí členu. V tomto tvaru nazalizovaná samohlásky *ē* ztratila svou nazální vlastnost, a poté vznikl nepřívzvučný tvar *eno*, který ztrátou první samohlásky dal vznik tvaru *no*.

Člen určitý se vyskytuje také ve tvaru *el*, který buď pochází z nominativního tvaru *ille*, nebo byl přímo přejet ze španělštiny<sup>19</sup> a je v současnosti používán se substantivem *rei*.

*Gil Vicente tem um filho, moço da capela de el-rei DO.João III.*  
(Branco (1990:242).

V staroportugalštině však tento tvar byl používanější a s předložkou často splynul v jeden tvar *al*. Tvary *ele*, *ela*, atd. zřejmě pochází z nominativního tvaru a odpovídaly tvarům přízvukných zájmen 3. osoby. Byly často používány před adjektivy *dito* a *mesmo* „*a dita Guiomar Conçallvez, ella dita Guiomar Gonçallvez*.“<sup>20</sup>

Neurčitý člen se vyvinul ze základní číslovky a nabyl údajně funkce členu již v klasické latině.<sup>21</sup> Jeho tvar byl podroben následujícímu vývoji: *unum* > *ũu* > *um*; *unam* > *ũa* > *uma*.

V současném jazyce je morfologický tvar členu, stejně jako v jiných románských jazycích, závislý na v rodě a v čísle podstatného jména.

	člen určitý		člen neurčitý	
	jednotné číslo	množné číslo	jednotné číslo	množné číslo
ženský rod	<i>a</i>	<i>as</i>	<i>uma</i>	<i>umas</i>
mužský rod	<i>o</i>	<i>os</i>	<i>um</i>	<i>uns</i>

V případě, že se před členem určitým vyskytuje předložka, tvoří s ní následující tvary stažené:

18 Williams, Edwin B. (1994:147).

19 Williams, Edwin B. (1994:147).

20 Williams, Edwin B.(1994:147).

21 Tamtéž.

	jednotné číslo		množné číslo	
	ženský rod	mužský rod	ženský rod	mužský rod
a	<i>a</i>	<i>ao</i>	<i>às</i>	<i>aos</i>
de	<i>da</i>	<i>do</i>	<i>das</i>	<i>dos</i>
em	<i>na</i>	<i>no</i>	<i>nas</i>	<i>nos</i>
por	<i>pela</i>	<i>pelo</i>	<i>pelas</i>	<i>pelos</i>

V případě, že se před členem neurčitým vyskytuje předložka, tvoří s ní následující tvary stažené:

	jednotné číslo		množné číslo	
	ženský rod	mužský rod	ženský rod	mužský rod
de	<i>duma</i>	<i>dum</i>	<i>dumas</i>	<i>duns</i>
em	<i>numa</i>	<i>num</i>	<i>numas</i>	<i>nuns</i>

### 3.2.2 Příznakovost členu na rovině morfologické

Člen se spolupodílí na celkovém významu výpovědi, nejen tím, že aktualizuje substantivum, ale také tím, že jej může – stejně jako celou výpověď – stylisticky obměňovat vyjádřením různých stupňů familiárnosti a formálnosti určitých prostředí a osob. Ač tedy člen není možno chápat jako samostatně sémantickou jednotku abstraktní povahy, která nemůže existovat jakožto izolovaná jazyková jednotka, hraje na syntagmatické i paradigmatické rovině významnou úlohu: na ose paradigmatické může vyjadřovat různé významy a to v závislosti na tom, jaké typy kompatibility představuje na ose syntagmatické. Odlišné významy na ose paradigmatické jsou úzce spjaty s pragmaticko-sémantickým aspektem determinace; v rámci těchto významů lze sekundárně vyvolat určitý stylistický efekt, kterým může být například neutrálnost a hovorovost, spisovnost a nespisovnost, dialektologický rys, familiárnost a oficialita, a to vše v závislosti na ose syntagmatické, kde může člen být kompatibilní s různými slovními druhy a v závislosti na jejich syntaktické funkci spoluvytvářet význam celkové věty.

Celso Cunha nazývá aktualizací schopnost členu pojmem člen designativní („artigo designativo“). Evanildo Becharra pak mluví o funkci aktualizací („valor atualizador“). Hodnoty členu od této funkce odvozené Evanildo Becharra nazývá funkcemi kontextuálními („valores contextuais“), což je pojem, který by mohl odpovídat pojmu stylová aktivita.

Abychom mohli definovat příznakovost a její specifika v morfologii, budeme vycházet z teorie M. Krčmové o příznakovosti na rovině morfologické. Pokusíme se o aplikaci její teorie na zkoumání příznakovosti členu, kterou, jak uvidíme níže, budeme hledat ve dvou rovinách: systémové a lexikální (teprve až v lexikální rovině vyhledáme stylovou aktivitu). M. Krčmová definuje morfologickou rovinu jazyka jako rovinu velmi důležitou pro flexivní jazyky jako je čeština, neboť

„na její úrovni se jednak vyjadřují některé sémanticky závažné gramatikalizované kategorie (především čas a slovesný rod, event. i vid, pokud jej pokládáme za jev gramatický, nikoli lexikální), jednak slouží k vyjadřování vztahů uvnitř výpovědi a textu (při rekcí, ale také číslo a jmenný rod při kongruenci).“<sup>22</sup>

V případě morfologických vlastností členu můžeme zmínit například taková specifika, jako je distinktivní úloha členu v určování rodu uniformních podstatných jmen (*o artista, a artista*) a čísla u podstatných jmen paraxytonních zakončených na *s* (*o lápis, os lápis*).

M. Krčmová hovoří o dvou typech příznaku: o příznakovosti systémové a o příznakovosti na úrovni vyjadřovacích prostředků. První typ morfologické příznakovosti je založený na gramatických významech, kde stojí proti sobě kategorie v opozicích, přičemž jeden z členů opozice je nepříznačový a druhý příznačový. Jako příklad zmiňuje opozici singulár x plurál; prézens x préteritum.

„Příznakovost je tedy vyjádřená pomocí standardních prostředků (včetně nulového vyjádření), vždy však tak, aby byl odlišen každý z členů opozice“<sup>23</sup>.

I samotný člen je schopen vyjádřit opozice, a to gramatickou kategorií determinace určitosti (vyjádřitelná členem určitým) stojící v opozici s gramatickou kategorií neurčitosti (vyjádřitelná členem neurčitým). To je základní dichotomie, z níž bychom mohli vycházet. Je však nesnadné určit, která složka je příznačová a která bezpříznačová. Tento problém však není pro oblast stylistickou relevantní. Obě složky jsou vyjádřitelné podobnými prostředky, a obě mohou v rámci systému vyjádřit stejné gramatické významy. Evidentnější je však morfologická příznakovost v těch případech, které se týkají tzv. nevlastní derivace, kdy je člen prostředkem přemísťujícím jiný slovní druh do slovního druhu podstatných jmen. Tuto morfologickou vlastnost členu bychom mohli vnímat jako příznačovou, protože staví do opozice slovní druh podstatného jména (pro nějž je charakteristická přítomnost determinantu) a jiné slovní druhy (pro něž je tato přítomnost determinantu je neobvyklá).

... *o presidente da APP, Paulo Feytor Pinto, confessou não entender o porquê de as provas de aferição se realizarem ao «universo» de alunos*<sup>24</sup>

(Prezident APP, Paulo Feytor Pinto, se přiznal, že nerozumí tomu, proč jsou přijímací zkoušky stejné pro všechny studenty.)

Zajímavější však pro nás je z hlediska stylistického zkoumání druhý typ příznakovosti, týkající se podoby morfů, jimiž se významy vyjadřují, vázanou tedy na tvarové typy, nikoliv jednotlivé prvky. Tento druhý typ příznakovosti

22 Krčmová (Krčmová, Marie: Příznakovost a její specifika v morfologii. In LINGUISTICA ONLINE.zář, 2005. [www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/](http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/).

23 Tamtéž.

24 Publico – [http://ultimahora.publico.clix.pt/noticia/Associações de professores criticam provas de aferição de português e matemática](http://ultimahora.publico.clix.pt/noticia/Associações%20de%20professores%20criticam%20provas%20de%20aferição%20de%20português%20e%20matemática).

„má poměrně prostý soubor příznaků, s nimiž je nutno počítat, neboť jí stačí osa spisovnosti a nespisovnosti a v tom rámci rozlišení knižnosti-neutrálnosti a hovorovosti na straně spisovné a obecnosti-regionálnosti a event. nářečnosti na straně nespisovné“.<sup>25</sup>

V souvislosti s tím, co o stylistice bylo řečeno, se jeví evidentní vztah mezi předmětem stylistiky a lexikálním typem příznakovosti. Jako příklad této příznakovosti zmiňuje M. Krčmová dubletní, někdy i dokonce tripletní fonologické složení vyjadřující tentýž mluvnický význam. /mali:m/ – /malejm/ – /malém/ – /malim/, v závislosti na tom, v jakém bodu osy se nacházíme: knižní-neutrální-hovorové x nespisovné. Za neutrální považuje M. Krčmová spisovnou koncovku, která je daleko univerzálnější než příznaková, knižní nebo hovorová. Vyhledává definici morfologické příznakovosti, avšak nepodává přesnou odpověď na otázku, v čem spočívá tato morfologická příznakovost. Jediné řešení vidí ve stanovení příznakovosti běžné u lexika, stanovující jeho distribuci. Některé tvary jsou vnímány jako stylově vyšší, jiné jako běžnější a hovorové.

Z tohoto hlediska vázaného na tvarové typy jsou pro portugálštinu zajímavé stažené tvary neurčitého členu s předložkami, které nejsou v psaném textu zdaleka pravidelné (*num, numa, nuns, numas x em um, em uma, em uns... em umas a dum, дума, duns, dumas x de um, de uma, de uns, de umas*). Kromě toho, že obecně platí, že člen se nepřipojuje k předložce v případě, že je součástí názvu díla či součástí slovesné valence, zjistili jsme, že oddělení předložky a členu je v některých případech velmi běžná záležitost, a to zejména v jazyce psaném. Celso Cunha zmiňuje následující případy, kdy se člen nepřipojuje k předložce:

1. Předložky „em“ a „de“, stojící před členem, který tvoří součást názvu díla, se v psaném jazyce se členem neslučují v jeden tvar.

*Camões é o autor de Os Lusíadas. (Cunha, Celso a Cintra, Lindley, 1985:157)*  
(Camoës je autorem „Luzovců“)

*A notícia saiu em O Globo. (Cunha, Celso a Cintra, Lindley, 1985:157)*  
(Tato zpráva byla publikována v „O Globo“.)

2. To stejné platí v případě, že člen se vztahuje ke slovesu ve tvaru osobního infinitivu:

*„A obra atrasou-se em virtude de uns operários se terem acidentado“ (Cunha, Celso a Cintra, Lindley, 1985:159)*  
(Stavba se opozdila, protože někteří dělníci měli pracovní úraz.)

Zatím však se použití těchto tvarů vymyká vesměs jazyku literárnímu a často také jazyku žurnalistickému a mluvenému, kdy jsou oddělené tvary *de um, de uma* velmi časté, což dokazuje hojnost příkladů, se kterou se lze setkat v různých funkčních stylech:

25 Krčmová, Marie: Příznakovost a její specifika v morfologii. In LINGUISTICA ONLINE.září, 2005. www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/.

*as armas de uma luxuosa arte. (Baptista, 2006:20)*  
 (...zbraně luxusního umění)

*as notas de um lamento distante. (Baptista, 2006:17)*  
 (...noty dalekého naříkání...)

*... textos habituais em que se fala de uma história que, afinal, acaba por não existir.... (Jornal de Letras, 2007:41)*  
 (obvyklé texty, v nichž se hovoří o historii, která, nakonec nebude existovat...)

*penso logo, irresistivelmente, que se trata ou de um parvo ou de um mentiroso. (Jornal de Letras, 2007:25)*  
 (hned si nevyhnutelně pomyslím, že je to hlubák nebo lhář.)

*Nessa altura o desporto era encarado de uma maneira diferente. (CD, Português balado, Desporto e dinheiro)*  
 (tehdy bylo na sport nahlíženo jinak...)

Mohli bychom se domnívat, že snad je těchto tvarů použito za účelem vyzdvižení neurčitosti, specifičnosti, vágnosti, kladné či záporné vlastnosti, a jiných kontextuálních funkcí, které neurčitý člen může vykazovat. Nelze však s přesností určit, zda to odpovídá stylu vyššímu. Každopádně se jedná o tvary, které současná spisovná portugalština povoluje.

Z hlediska nespisovnosti bychom pak mohli poukázat na sloučený tvar předložky se členem určitým, který je součástí nominálního syntagmatu plnicího syntaktickou funkcí podmětu osobního infinitivu, a to především v jazyce mluveném:

*...mas parece-me que é muito injusto, ah, algumas coisas, que estão a suceder, que é o facto dos alunos que frequentam colégios particulares, eh, [conseg]...conseguirem alcançar médias que nunca conseguiriam alcançar na, no ensino público.... (CD, Português balado, Vida de estudante)*

*(...ale zdá se mi, že to, co se děje, je nespravedlivé, že někteří studenti chodí do soukromých škol a mají takovou průměrnou známku, kterou by ve státní škole nedostali.)*